

Péterfy Gergely

AZ EMEMBER (I)*

A nevem Sophie.

Azt jelenti, Bölcsesség.

Az apám alkimista volt.

1831. augusztus 23-án megöltem a férjemet, Kazinczy Ferencet.

Újhelyen három héttel később tartották az első piacnapot. Hideg volt. Esett az eső. Fáztam.

A város, ahol addig a legnagyobb esemény részeg diákok randalírozása volt, most drámai díszletté változott, mintha a lángoló Pompeji vagy az elpusztított Trója elevedett volna meg körülöttünk. Az útakadályokat és az ideiglenes őrbódékat elbontották és eltűzelték a szekerekkel, pokrócokkal, saroglyákkal és minden tárggyal együtt, amelyek a betegekkel érintkeztek. Égtek az ágyneműk, takarók, párnák, bölcsők, ágykeretek, égtek a ruhák, az utoljára lapozgatott könyvek, orvosságos szekrények, köpölyözők, gyerekjátékok és olvasók. A szándék szerint persze nem maguk a tárgyak égtek, hanem az érintések, amelyek a ragályt hordozták – mintha valakinek az árnyékán állnának bosszút. A kertekben és a házak előtt, az utcákon is máglyákat raktak az elhunytak holmijából: pusztuljon minden, ami a járvány hónapjaira emlékeztet. Keserű, fekete füst ült a dombok között. Ebben az iliázi szcénában döcögött át velem, gyászoló Andromakhéval a szekér az unalomig ismert házsorok között – ő, mennyit kacaghattunk volna Ferencsel egy ilyen csillogóra polírozott hasonlaton.

A vesztegzárat, amely három hónapig elvágott minket a külvilágtól (ami nem is volt igazi külvilág), csak szeptember első napján oldották fel: a kolera akkor már messze nyugaton járt. Hiába zárták le hermetikusan a határt (mindig egy újabb és újabb határt a hegyek lábánál vagy a folyók mentén), a járványt sem a Dunánál, sem távolabb nem bírták megállítani. A legkétségbeesettebb és leghisztérikusabb intézkedés is eredménytelen maradt, mintha látát akartak volna deszkapalánk mögé rekesztetni. Csakhogy itt senki sem értette, hol szökhett át a fertőzés: a fejük felett vagy a lábuk alatt? Ebben az ellenségben az volt a legfélelmetesebb, hogy láthatatlan és megragadhatatlan maradt. Csak a tüneteinek keresztül mutatkozott, de akkor már késő volt felvenni ellene a harcot. Akkor volt leginkább jelen, amikor már továbblépett a testből, amelyet elragadott. Így aztán a gyógymódok leginkább csak a szenvedést fokozták, miközben érintetlenül hagyták a betegséget magát. Az állam magára vállalta a védekezést, minthogy megtámadva érezte magát, és az egyetlen rendelkezésre álló fegyverét vetette be: a hadsereget. Ez ellen az ellenség ellen azonban a legjobb szervezés és taktika is eredménytelen maradt. Mindent a tanultak és a szabályok szerint csináltak, mégsem tudtak semmilyen eredményt sem felmutatni. És senki, még a legtanultabbak sem tudták megmondani, hogy tünet és tünet között a betegség hogy és merre járhat. Végig az járt az eszemben, hogy mindez negyven évvel ezelőtt is megtörtént, csak akkor a járványnak más volt a természete – az uram ifjúkorában a királyságot és az egyházat fenyegette halálos veszély, melynek kórokozóját ugyanilyen kétségbeesett eredménytelenséggel próbálták legyőzni.

* Részlet A MAJOM ÉS A BARBÁR című készülő regényből.

Elégették a könyveket, és betiltották a páholyokat, amivel csak azt tették nyilvánvalóvá, hogy semmit sem értenek a gondolatok terjedésének természetéből.

Am akárhogy jutott is egyik helyről a másikra ez a mostani ragály, szeptemberre nálunk északon kitombolta magát. Mint egy felheccelt vadember, egy darabig tört-zúzta maga körül, aztán mintha rájött volna, mit művelt, megszeppenve lecsillapodott. A járvány halottait eltemették, a lázadás résztvevőit felakasztották, akiknek pedig csak enyhébb bűnük volt, megkezdték raboskodásukat Sárospatak, Terebes és Sátoraljaújhely börtöneiben. Mert a kolera egyetlen valóságos következménye, amellyel a mi életünk dimenziójába lépett, az volt, hogy megmutatta, meddig terjedhet a gyűlölet és a gyanakvás, amit ezen a földön egymás iránt táplálunk, urak és parasztok, otthon lévők és idegenek. Lemeztelenítette hiedelmeink és meséink természetét, s amiket megtudtunk önmagunkról, mindarra egyikünk sem számított.

A parasztok persze csak azt tették, amire tanítottuk őket: vadak voltak és kegyetlenek, s az első ötletüket máris cselekvésre váltották. Mi azonban, akik tanultságunk mögé rejtőztünk, lassan mállasztottuk szét a világot magunk körül. A parasztok azt hitték, ami az eszüktől kiltelt: eltántoríthatatlanul biztosak voltak abban, hogy a járványt kútmérgező zsidók és az orvosok okozták. Most, hogy így utólag visszagondolok, nem is történhetett volna másképp: egy ilyen horderejű esemény nem maradhatott magyarázat nélkül. A járvány önmagában nem volt elég csapás: ahogy a gyógy módok, úgy a magyarázatok is nagyobb bajt okoztak, mint maga a betegség. Az állam szemében a szegénység és a vele járó mocskok volt a bűnös, végső soron tehát mégiscsak maga a szegény szemében pedig az állam volt a bűnös, és mindaz, ami vele járt: a katonák, nemesek, a hivatalok, a papírok, a könyvek, az orvosok és az idegenek. József, Erzsónk öccse is kötélen végezte: azok között volt, akik agyonverték a terebesi gabonakereskedőt, Falk Mórt, aki a bizmutport szállította a falvakba, hogy a kutakba szórva elejét próbálják venni a járvány terjedésének. A bíróságon bebizonyosodott, hogy József volt az egyik főkolompos. A temperamentumát ismerve (vagy inkább Erzsóét, aki maga volt az eleven tűz) ő vehette rá aztán arra is a többieket, hogy kifosszanak néhány kocsmát, és részegen felgyújtsák a terebesi kastélyt. A grófnőt agyonverték, Szulyovszky Andrást elevenen eltemették, agyonverték egy lutheránus prédikátort a feleségével együtt, egy gróft lefejeztek, egy másikat, egyenként vágva le a végtagjait, halálra kínoztak. A gyerekek csak úgy menekültek meg, hogy a cselédek elbújtatták őket a sajátjaik között. Máshol viszont maguk a cselédek ölték meg az uraikat, és a gyerekeket sem kímélték. Sőt: főleg azokat nem. Mintha magát a jövőt akarták volna elpusztítani. Ahogy egyre több áldozatot szedett a járvány, a parasztok egyre több mindenkiben láttak ellenséget: először csak a zsidókban és az orvosokban, aztán az urakban és a városiakban és a katonákban, végül önmagukban is. Képzeletük megtelt démonokkal és boszorkányokkal, s a körbezárt, éhhalállal küzdő falvakban végül egymásnak estek. Nekünk szerencsénk volt: talán azért, mert nem voltunk sem zsidók, sem gazdagok, és Erzsón kívül, aki maga is pusztaszánalomból maradt velünk, nem volt egyetlen jobbágyunk sem. Végül így vált hasznunkra, hogy mindent elvesztettünk, amire vágytunk.

Az első őszi piacot a megyeháza előtt állították fel. A régi vásártér, ahol a járvány tombolása idején a halottakat halomba gyűjtötték, még mindig rossz emlékű helynek számított, amit évek múltán is babonás félelemmel kerülnek, s csak egy kolerakereszt felállítása segít majd a dolgokon. A lesóványodott, sápadt, elgyötört városiakok, akik a vesztegzár hónapjai alatt alig jutottak élelemhez, most kábán tébláboltak a sókristályos madzagon himbálózó pácolt sonkák, nagy táblákra hasított lépes méz, bükkfáfüstíllatú

kolbászfürtök, sáros cékla- és káposztagulák és összekötözött lábbal verdeső tyúkok között. Alig volt család, amelyet ne sújtott volna haláleset: még mindenkiben friss volt a gyász és a rémület. Senki sem értette, mért épp ő lett a kiválasztott, mért épp ő élte túl; a múltjukban fel nem fedezett értények és jöttek után kutattak, amelyek ellentételezhetnék a nem várt, égi kegyet, s az elhaltakéban korábban észre nem vett bűnöket találtak. A kolera főleg a gyerekeket és az öregeket ritkította meg; ezt is elég nehéz volt megmagyarázni; a kalkulus mindig sántított valahol. A piacon alig járt valaki, aki elmúlt volna negyvenéves. Hiányzott a gyerekzsivaj és a nagyothalló öregek hangoskodása, ahogy átkiabálnak egymásnak a zöldséghalmok felett. Az emberek fojtott hangon szóltak egymáshoz, mintha templomban volnának. Még az is önkéntelenül feketébe öltözött, akinek semmi köze nem volt a kolerához. Senki sem tudott még mosolyogni.

Szédelegve járkáltam az árusok között. Egyszerre annyi minden kavargott bennem, a szívemben olyan sokféle érzés ütközött össze, hogy esélyem sem maradt a magabiztosságra: kénytelen-kelletlen megadtam magam a nagyobb erőknél, és csak azért fohászkoztam, hogy ne veszítsem el a józan eszem. Úgy éreztem magam, mint aki hónapok óta éhezik, s már az étel gondolatára is halálfélelem fogja el. Felvettem egy céklát, megszorongattam, belevájtam a körmöm. Kibukkant a bíborvörös, levedző hús. Végigsimogattam a kolbász fénylő, feszes bőrét, megtapogattam a hús ruganyos dudorait, és lenyaltam a kezemről a paprikapiros, fokhagymás zsírt. Belenyomtam az ujjam a lépes mézbe, beszakítottam az opálos viaszréteget. Az ujjaim közt kitéremkedett a sűrű, sötétbarna méz, amelynek illatán – ahogy most visszaemlékszem – a Tátra fenyveseinek fanyar sötétzöldje érzett, és a szalmafüst, amellyel a vadméheket elzavarták róla. Kedvem lett volna felemelni egyet a rémülten pislogó tyúkok közül, és úgy tollastul-mindenestül kiharapni belőle egy darabot. Akkor persze sem ízeket, sem illatokat nem éreztem. Azt se tudtam, mit csinálók. Szédültem. Fulladtam. Úgy éreztem, vége az életemnek.

Az emberek megtorpantak, egymáshoz hajoltak, összesűgtak.

Tudtam én jól, hogy min suttognak.

Hogy Kazinczyné, bár sose volt normális, most, hogy a kolera elvitte azt a cingár kis urát, egészen és végképp megbolondult. De hát milyen is legyen egy alkimista lánya? A hibbant aranycsináló, ördöggel cimboráló apja ugyan miféle főzetek gőzében nem ringatta, nedvével nem itatta meg? Ki tudja, milyen titkos, ördögi nyelv gonosz tanaival tömte tele a fejét az átkozott, vén szabadkőműves? Talán nem is a rendes módon fogant és született, hanem istentelen praktikával, apa és anya nélkül, s nem a teremtéstől rendelt természetes út és mód szerint. Hiszen az arca sem arányos, keze-lába suta, a járása olyan, mintha jégen csúszkálna, magában mindig dudorászik és motyog, és egyáltalán nem olyan, mint egy grófkisasszonynak lennie illene. Semmi elegancia! Semmi méltóság! Semmi tekintély! Na de persze hogy is lenne bármelyikből is neki, amikor egy vasa sincs. Legalább a becsülete meglenne – de hát becsületről aztán itt végképp nem beszélhetünk. Szegény asszony, persze, akarhatna bármilyen lenni, az élet alaposan megtáncoltatta és kiforgatta. Milyen is legyen egy valamikori halálra ítélt, börtönviselt államfogyó felesége? Mennyi becsület marad neki? Milyen legyen egy asszony, akinek az ura reggeltől estig leveleket körmöl, s olyan szavakat talál ki, amelyeket senki sem ért, és semmit nem jelentenek? Az az ember, az a Kazinczy Ferenc, én mondom, éjszaka a kertben halottak szellemeivel pörölt. Sétapálcájával csapkodta a galagonyabokrokat, néha órákig, amíg egészen széjjel nem verte. Ősz haja szétbomlott, ide-oda lengett, mint egy kísértetnek. És közben kiabált. Az asszonyka meg rángatta volna vissza a házba, mert perzselte szegényt a szégyen, de az a kerge ura csak nem nyugodott, amíg az ár-

atlan bokrot gyökérig el nem pusztította. Hát mit ártott neki az a bokor? Jobban járt volna mindenki, ha a fejét veszik neki is Budán, mint a többi istentagadó, királygyilkos latornak. Régen volt már, nagyon régen, harmincnál is több esztendeje, de az idő csak nem segít az ilyen bűnökön! Amikor a bolond franciák lenyakazták a királyukat meg a szegény királynét, ennek itt szintén kedve támadt nyakazni. Meg akarták ölni a papokat, lerombolták volna az egyházat, istállót csináltak volna a templomokból! Még jó, hogy időben elcsípték az egész kompániát, mielőtt még nagyobb galibát csináltak volna! Kész csoda, hogy csak néhánynak üttette le a fejét a jóságos császár, ennek a féleszűinek pedig megkegyelmezett. Na de én mondom, nem sok haszna származott abból a nagy kegyelemből. Hisz a saját anyja szégyellte, amikor kiengedték a tömlöcből! Hát nem érted, a saját anyja szégyellte, és Széphalmon, a főút közepén nemegyszer maga kiabálta a képibe, hogy *bárcsak lenyakaztak volna téged is a többivel együtt, s nem kéne ezt a szegényt viselnem miattad! Szegényt hoztál a nevemre és apádéra! A nővéreid nem tudnak férjhez menni miattad, az öcsédet a főispán nyilvánosan szégyenítette meg a megyegyűlésen, hogy egy börtönviselt halálraítélt testvére öelötte többé nem ember!* A saját anyja kiabálta rá ezeket! Én azt mondom, bár nyakaztak volna le inkább százszor, mint hogy ekkora szegényt megérjek! Hát egy ilyen ember özvegye mit is csinálhatna Sátoraljaújhely piacán? És miként viselkedjen egy friss özvegy, akinek az imént árverezték el a házát, s most aztán mehet alamizsnát koldulni a hét gyerekével? De ki tudja...! Talán nekik épp hogy javukra vált a járvány, s szegény asszonyka végre megszabadult egy reménytelen tehertől. Soványka is, vénecske is, de legalább egy kicsit még élheti világát! Mert sosem lehet tudni, hogy a teremtőnek milyen tervei vannak: amikor elvesz valakitől, ugyanazzal a mozdulattal másvalakinek ajándékot ad. Talán ez volt a magasabb értelme a hónapokig pusztító ragálynak: hogy újrendezze a szereplőket, lezárja a lezáratlan történeteket, és újakat indítson útjára.

Például ezt, amit most elmondok.

1830 nyarán érkeztek az első hírek, hogy Moszkvában járvány tört ki. A bécsi kancellárián, ahol Pétervárról hazaérkező kereskedők számoltak be róla először, eleinte nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a dolognak: Oroszország messze van, s a betegség amúgy is csak a muzsikok és a városi szegények között pusztít, akik nem fognak útra kelni nyugat felé. Félő persze, hogy a ragály terjedéséhez nem szükséges, hogy maguk a megbetegedettek vigyék a testükön a kórt. A megbetegedést okozó miazmák a föld káros kigőzölgéseivel terjednek, de a keleti szél ritkán fúj a hajnali ködképződés idején, s mire feltámad, a miazmák már vissza is szívárogtak a talajba. Őszre megfordul a szélirány, a déltengeri, egészséges levegő pedig a káros kigőzölgéseket visszapréseli északra, s ott a jégmezők felett az egész elenyészik. Felesleges bármiért is aggódni.

Amúgy is száraz volt 1830 nyara, harmat is alig ült hajnalban a leveleken. Ferenc, aki a porünk ügyében Pesten járt a nyáron, azt mesélte, hogy a légkör annyira tiszta volt, hogy egy Robert Cocking nevű angol mutatványos, aki saját gyártmányú léggömbjével épp Pest-Budán vendégeskedett, a budai vár fölött átrepültében egészen Bécsig ellátott, ahol segítője egy ugyanolyan léggömbbel épp a Stephansdom tornyát kerülte meg. Tükrök segítségével váltottak üzenetet, s a nagyobb hitelesség kedvéért az alant állókat kérték meg, hogy üzenjenek valamit odaátra, amit majd az újság külön rovatban jelentet meg, s így a csalás gyanúja végképp eloszlik a vállalkozás körül, s kiviláglik, hogy a tudomány és a vállalkozó szellem milyen határtalan teljesítményekre képes. Másnap délutánra, amikor a két város újságjai végre elérték a másikat, az angol és segítője már messze járt; bár az újságokban szereplő üzenetek, hogy, hogy nem, egybevágtak. Néhányan azért gyanakodtak, hogy az üzenetek feladóit esetleg az angol maga

pénzelte, s a tudomány és a vállalkozó szellem ereje talán mégsem annyira határtalan, amennyit az angolokénak tulajdonítani szokás, ám a hírek egy csapásra másról szóltak, és hirtelen már senkit sem érdekelt, hogy egy család leleplezésével bíbelődjön. A Wiener Zeitung érzékletes beszámolót közölt az Odessza szegénynegyedében dúló járványról, amelyben több százan halnak meg nyomorúságos és embertelen körülmények között. A betegség leírásában vegyesen szerepeltek a pestis, a lepra és a legocsmányabb nemi betegségek tünetei, így bárki joggal gondolhatott arra, hogy valami új, a korábbiaknál is veszélyesebb ragály ütötte fel a fejét. A tudósító állítólag maga is átesett a betegségen, s csak az isteni csoda mentette meg. A lapok kézzől kézre jártak, megjártak kávéházak, kuplerájt, polgárlakást és kofahajót, mígnem felröppent a hír, hogy a ragályt a ragályról szóló írás is terjeszti, ezért a Wiener Zeitung Pest-Budán fellelhető összes aznapi példányát elégették, a Cocking mutatványos által tükörrel közvetített üzenetekkel együtt. Ó, mennyit neveltünk ezen Ferencsel!

Aztán a pánik hamar elült, és néhány hónapig úgy tűnt, vaklárma volt az egész, az újságcikket pedig a szenzációhajhászokon kívül semmi más nem támasztja alá. A Helytartótanácsban abbahagyták a leirat megfogalmazását, mely az óvintézkedéseket tartalmazta volna. A kancellária is igazolva látta az orvosok közmegegyezését, hogy a száraz időjárás nem kedvez a miazmáknak, s a közeledő tél minden gondot megold, ahogy ez már a telek szokása. És tényleg, novemberben lehullott a hó, s a Duna már december elején befagyott. Elcsendesültek az utcák, a házak befelé éltek. A káros kipárolgások belefagytak a jeges földbe, s egy időre a hírek is elültek. Széphalmon megállt az élet. Reggelenként a favágó egy darab kéreggel kaparta le az ablakszemről a jeget, s csak utána kocogtatott be forralt borért. A háztető recsegett a ráakódott hó súlya alatt, két cigánypurdó vállalkozott, hogy ágseprűvel letisztogattja: akkora domb keletkezett a lesepert hóból, hogy a munka végeztével egyszerűen csak le kellett masírozniuk a tetőről, mely a dombban folytatódott. A kertben utat kellett ásni a ház és az istálló között, és sehogy se tudtuk eltalálni a kövezett járda ívét. Megváltoztak az arányok. Februárban hajnalra megfagytak az ereszen a verebek, a reggeli napfényre kiolvadt a lábuk, és koppanva estek a megkérgesedett hóra.

Tavasza azonban a miazmák végül valahogy csak utat találtak maguknak. A sár szétfolyt a réteken, a vízmosások megteltek szennyes, sárga lével. Amikor a betegség a Galíciával szomszédos kormányzóságokban is felütötte a fejét, és újra megindult a szóbeszéd, a császári propaganda jó előre gondoskodott, hogy az értesülés először rémhír formáját öltse, melyet a kancellária rögvest cáfol, majd másodjára már úgy jelenjen meg, hogy a járvány tényét eleve a megelőzésére tett óvintézkedések bilincsei jelentéktelenítik el. A gonosztevő létezik, az életünkre tört, fenyegette az államot, a királyt, az egyházat és a nép nyugalma, de íme, résen voltunk, és fülön csíptük, mielőtt még nagyobb zűrzavart okozhatott volna. A nevét is tudjuk: kolera. Ítélezünk fölötte, és végzünk vele.

A kancelláriai leirat, melyet most újra elővettek, kidolgoztak, befejeztek és szétküldtek a vármegyéknek, a húsz évvel korábbi moldovai pestisjárványra utalt, amikor a Kárpátokon túl dúló betegséget a szorosok lezárásával, vesztegzárral és rastellumokkal hathatósan meg lehetett állítani. Az akkori intézkedéseknek a mai helyzetben is be kell válniuk, s az akkori hibákból okulva most még tökéletesebbé lehet tenni a védelmet. Az akkori vesztegzáron is csak egyetlen rést ütött a véletlen, vagy még inkább az emberi hanyagság és erkölcstelenség: egy útkaparó, bizonyos Magyarósi János, aki a vesztegzár közelében dolgozott 1813 szeptemberében, gyanús módon szerzett ruhákat vitt haza

falujába, Tükrösbe. Nem volt hajlandó elárulni, hol szerezte a göncöket: alighanem csak találta, ám erőszakos ember hírében állt, s nem volt kizárt, hogy agyon is csapott érte egy kóbor utazót, aki a rejtektutak valamelyikén akart átszökni a határon, s amúgy is fel kellett volna tartóztatni. Néhány nap múlva Magyarósi egész családja meghalt pestisben, az őket ápoló bácsfalui rokonok pedig, akik a ragály hírére hazaszaladtak, a szomszédban is elterjesztették a betegséget. A helyi hatóság, ahogy hírére vette az esetnek, szigorú zár alá vette mindkét falut és a fertőzött családokat, így a betegség további terjedését sikerült megakadályozni. Az év végéig tizenkilencen betegedtek meg, s öt haláleset történt. Mielőtt még az éhínség végzett volna a falu többi lakójával, a vesztegzárat feloldották.

A galíciai határt tehát 1830. december 28-án lezárták. A Verbiáson, a Beszkiden, Timsoron és Bilaszlovicán katonák állomásoztak, és minden érkezőt könyörtelenül rastellumba parancsoltak.

A lengyel felkelés hírei együtt érkeztek a járvány rohamos terjedésének immár biztos értesüléseivel. Az oroszok távol-keleti csapataikat vezényelték át a lengyelek megregulázására, s csapataik átvonulásához a galíciai határ megnyitását kérték. A cári kérésnek a kancellária nem mondhatott nemet, a csapatok átvonultak, bőségesen hintve el a betegséget maguk körül. 1831 tavaszán pedig az itáliai forrongás hírére visszarendelték a galíciai határőrizetre kiküldött egységeket: a forradalmat nagyobb s gyorsabban terjedő veszélynek ítélték a járványnál. De egyiket sem tudták megállítani.

A kolera hosszú utat tett meg Moszkváig Bengália poshadt vizű ciszternáitól Perzsián és a Kaukázuson át, s észak felől is, Kína végtelen folyóölgyein és a mongol sivatag oázisain keresztül, fehérítő csontokkal teleszórt karavánutakat, elnéptelenedett hegyi falvakat hagyva maga mögött. Arra járt, amerre vitték: a kereskedők és zarándokok hűséges társa lett, s úgy kísérte a hadseregek vonulását, mint a fegyvercsörgés vagy az ágyúvontató ökrök bőgése. A vidéki előljárásságok tétova igyekezettel kísérelték meg figyelmeztetni a hatalmi központokat, hogy szokatlanul sokan halnak meg bizarr és szélsőséges körülmények között, a híradások azonban nem keltettek elegendő figyelmet, elvégre mindenkinek meg kell halnia egyszer és valahogy. De a hírek más irányból is elindultak. Az angol kereskedőhajók, amelyekre a dél-ázsiai kikötőkben jutott el a betegség híre, bizonytalan mendemondákat hoztak nyugatra, amelyek többnyire inkább mesének tűntek. Állítólag Ceylon szigetén egy ünnepségen, amelyet egy helyi istenség tiszteletére tartottak, egyetlen nap leforgása alatt tízezer indiai halt meg, miközben az angol katonák, akik a rendre vigyáztak, még csak hányingert sem kaptak. Máshol meg az európai telepesekkel végzett a kór, s a színes bőrűek úszták meg rejtélyes módon. A betegség természete tehát korántsem egyértelmű. Az ázsiai faj máshogy viseli a környezet hatásait, mint a fehérek; ami egy angolnak meg se kottyán, attól egy sárga másnapra felfordul. Bár a halálesetek száma látványosan és aggasztóan megugrott, a testi elváltozások pusztá rémhírek. A meghaltak többsége amúgy is hamarosan felfordult volna; lehet, hogy csak az alultápláltság, a túl sok ital, az esztelen mennyiségben fogyasztott ópium, esetleg az erkölcsök romlása s az Istentől való elrugaszkodás ölte meg őket. Az ilyen városi csócselék amúgy is csak terhe a Földnek, előbb-utóbb valamelyik zendülés során végzett volna velük a sorkatonaság. Már ha egyáltalán tényleg van járvány. A hasmenés és hányás gyakori betegség, kiválthatja rengeteg minden, legesleg-inkább pedig a mérgezés. Lehet, hogy csak erről van szó: több, egymástól elszigetelt, tömeges mérgezésről, amit egyesek járványként szeretnének beállítani, hogy a közfigyelmet magukra vonják. Az oroszoknak meg nyilván kiváltképp kapóra jön egy ilyen

hisztéria: a cári propaganda így próbálja elterelni a figyelmet a belgiumi mesterkedéseikről, esetleg a lengyelek ellen forralnak megint valamit. Várjunk, aztán ha tényleg beigazolódik, hogy járvány ütötte fel a fejét, még bőven lesz idő intézkedni. Így okoskodott a diplomácia Európa városaiban, s ahogy lenni szokott, a vélemények szofisztikált kifejtésével úgy érezték, megtették, ami tőlük tellett.

A betegség így névtelenül lopakodott, míg nem a sok elszórt halálesetet a moszkvai orvosok foglalták egyetlen név alá: kolera. Mire felfogták a szó jelentőségét, s így tekintettek vissza az addig alig észrevett, ám birodalmi méretű pusztulásra, már késő volt óvintézkedéseket tenni. Moszkva szegényei híg bélsárban és hányásban csúszkálva haldokoltak a karanténokban, ahová az első gyanús jelre bárkit elvitethetett a hatóság, melynek feketére mázolt lovas kocsijai éjjel-nappal járták az utcákat. Ahhoz, hogy valakit – hurkot vetve rá, mint a kóbor kutyákra – a kocsiba rángassanak, elegendő volt, ha sápadtabb volt az átlagosnál, vagy elcsapta a gyomrát, mert romlott pirogot evett. Az önvád meglátszott a hatóság legapróbb intézkedésén is: olyan biztosak voltak abban, hogy mindent megtettek a természeti csapások, a véletlen és az ellenséges erők minden fajtája ellen, az új kor annyi vívmányával vették körbe magukat, hogy most értetlenül és sértődötten figyelték, ahogy a legapróbb ellenség teszi nevetségessé erőfeszítéseiket. Sem Napóleon, sem forradalmárok nem bírnak az állammal, de a miazmák, holmi párában rejtező rontások könnyedén elbánnak vele. A *kolera* és a *forradalmár* szavak rövidesen egyre gyakrabban bukkantak fel egymás mellett. Mikor néhány elcsapott diák és egy bűnügyi tudósító is a karantén foglya lett, szárnyra kapott a pletyka, hogy a betegség örve alatt a cári hatóság valójában a forradalmi elemekre vadászik. Nincs is járvány, csak elnyomás, mely újabb álcát öltve magára, elpusztítja mindazokat, akik egy jobb és szabadabb világról álmodoznak. Mire a hír nyugatra ért, már egész hosszú névsort véltek ismerni a beavatottak. A betegség és az ellene hozott hivatalos intézkedések is egyformán gyanakvást keltenek.

Nálunk Széphalmon júliusig kellett várni, hogy az első híradás megérkezzen.

Nyár közepén, vadolajvirágzárkor, mely abban az évben olyan arcátlanul illatos volt, hogy Ferenc többször kuncogva súgta a fülembe, hogy ez már sérti a szépérzékét, egy pénteken váratlanul beállított Prikopil Anteus, az útleíró. Prikopil már hónapok óta ostromolta a leveleivel Ferencet, barátokon és ismerősökön keresztül üzent, hogy kelet-magyarországi útja során, amely útleírásának első kötetét képezi majd, leghőbb vágya, hogy a nemzet koszorús írófejedelmét a házában látogathassa meg.

Számos oka volt annak, mért nem rajongtunk Ferencel az ötletért. Egyrészt Ferenc eleve idegenkedett a gondolatától, hogy leírják. Hogy csak úgy beállítson egy Prikopil Anteus, és leírja, hogy „*a kertbe széles kőkapun át lehet bejutni, melyet így nyár közepén dúsan befutnak a rózsák...*”. Majd pedig leírja, hogy „*Sophie igen kecses, szemre vonzó teremtmény, aki arcvonásai finomságában atyai nagyanyjára, jellemének keménységében azonban kétségkívül édesatyjára, a rózsakeresztes mágusra, gróf Török Lajosra hasonlít...*”. Régóta többen és többször ajánlkoztak, közeli barátok és már nevet szerzett tollforgatók, hogy szavaik művészetével megörökítsék családi idillünket, de Ferenc mindannyiszor elutasította őket. Nem esett valami jól a dolog, mert ezt is, mint mindent, rögtön és talán ösztönösen magamra vettem. Házasságunk elején, a század kezdetén attól tartottam, hogy az uram talán szégyell; talán megcsúnyultam, elszürkültem az évek alatt. És félttem attól is, hogy szégyelli a gyerekeinket. Jó, jó, akad, amelyik csúnyácska. Olyan is, amelyik nem kirívóan okos – de egytől egyig egészséges és jó természetű, angyalalkú kölykök, akikre bárki büszke lehetne. Tudtam én persze, hogy ezek csak rémképek, mégis szorongattak,

üldöztek, és elvették az álmom. Aztán ahogy egyre több mindent megértettem Ferencből, ez a félelmem lassan elmúlt. Megértettem, hogy az okok sokkal mélyebben húzódnak. Közben ő maga nagy lelkesedéssel és csodálatos szavai minden mágiájával igyekezett megörökíteni életünk részleteit, azt, hogy ezt más tolla tegye meg, képtelen volt elviselni. Maga a gondolat is végtelenül megalázó és kényelmetlen volt a számára, mintha valami, az erkölcsivel összeegyeztethetetlen illetlenség vagy testi épségét fenyegető merénylet lenne. Úgy viselkedett, mint a féltékeny ember, aki képtelen elviselni a gondolatot, hogy imádottjával más is beszélhet, más is ránézhet, más is felidézheti képzeletben. Mintha a leírás is egyfajta érintés lenne, sőt, annál is több, nyílt és leplezetlen behatolás életünk rejtett zugaiba. Mintha a szavaikon keresztül erőszakot tennének rajtunk azok, akik bennünket leírnak. Belénk hatolnak, belsőkbe tekintenek, mint a felboncolt tetembe a orvosok vagy a boncolásra összegyülekezett kíváncsiskodók a téli hónapokban, amikor nem akad egyéb látványosság. Mintha egy leírás nem pusztán megmutatna bennünket, hanem ahogy az afrikai bennszülöttek tartják, akik a misszionáriusokkal utazó festőket babonás rettegéssel tisztelik, lényünk rajzával magát a lényünket is eltulajdonítaná. Mintha a szó egészen úgy viselkedne, mint a Biblia szerint a Sátán, aki abban érdekelt, hogy a Teremtő elől minél több lelket orozzon el s ragadjon magával a kárhozatra.

Nem volt olyan földi vagyontárgy, amelyről ne mondott volna le könnyű szívvel. Aruháját, a könyveit, az ételét, a kedvenc asztalát: mindent elajándékozott, vagy egykettőre pénzzé tett, ha arra volt szükség. A szavakat, amelyeket alkotott, a mondat szerkezeteket, amelyeket kitalált, már másnap közszemlére tette, s a királyi postakocsik tucatnyi levélben vitték e kincseket az ország legtávolabbi pontjaira, ahol tudós elmék kibontották és használatba vették, mint az alkímia értékes tinktúráit vagy a ritka oltványokat a botanikusok. De hogy mindezt épp rajta próbálják ki – hát arról szó sem lehetett. Az általa belakott világot csak az általa alkotott nyelvvel, csak ő maga írhatja le.

Hiszen a fordítottját már tapasztalta, és kis híján belehalt. Minden gondolatát és tettét egy előre kiagyalt per előre megírt szerepére erőltették, s bár a helyek és az időpontok egybeestek azokkal, amelyeket megélt, s a mondatok egybe azokkal, amelyeket mondott, az események mégis egy egészen ismeretlen és idegen történetet alkottak, nem azt, amelynek részese volt. Hány éjszakán keresztül olvasta fel nekem zokogva a periratokat, amelyekben úgy hánykolódott szegény neve a paragrafusok, a felségsértés, ámulás szörnyűséges hullámain, mint egy vitorláját vesztett kis bárka az Északi-tengeren! Hányszor néztük végig pontról pontra, szóról szóra, hogy áll össze az ördögi terv, a szavak és a mondatok, az események sorrendjének apró változtatásai, a hangszínek árnyalatnyi eltérései hogyan forgatják ki végül az egész történetet! Tapasztalta már, milyen az, amikor másvalakik beszélnek el az ő idegen és hideg nyelvükön, hogy mit tett, és milyen szándékkal. A császár hivatalnokai a kancellária szavaival, a császárság jogrendje szerint rágalmazták és ítélték halálra az én uramat, és ő azzal állt bosszút, hogy megalkotott egy olyan nyelvet, amellyel nemcsak ő, de az összes művelt elme megvádolhatja és halálra ítélheti, amit csak akar. Vagy felmagasztalhatja, vagy csendesesen ballagó mondatokban, szép nyugodalmasan elmesélheti. De őt magát, a családját, a házat, amelyben él, és a vidéket, amelyet bebarangol – ezt ebben az életben rajta kívül szavakkal ne illesse más. Ne jöjjön ide semmiféle Prikopil Anteus, és ne írja le se Széphalmot, se Felső-Magyarországot, se egyáltalán semmit.

De ez csak a dolgok egyik fele volt, a személyes oldala, amely a szorongásokból és ifjúkora szörnyű tapasztalataiból eredt: afféle idioszinkrázia. A másik oldala viszont

magában a tájban és az időben gyökerezett, vagy egészen durván: a vérben magában. A barbár vidékben, ahol élnünk adatott. A darabos, földszagú helynevek között, a dülönőnevek durva, pogány ráolvasásából úgy csillant elő Széphalom neve, amellyel az uram illetve a dombocskát, amelyre az életünket képzelte, mint a gyémánt a kavicsok közül. De ez a varázslat kevés volt ahhoz, hogy az egészet megváltoztassa. Minden próbálkozásunkat, amellyel megpróbáltuk kiemelni a házunkat, a nyelvünket és a sorsunkat a vér és föld szabta dramaturgiából, kudarcot vallott. Nem lehetséges, hogy csak bennünk volt a hiba: kellett legyen valami rajtunk kívül, amit nem vettünk észre, egy kórokozó, egy észrevétlen hatóerő, valami a reggeli ködben, a rétek illatában, az ártérről fölszálló korhadásban, amely megmérgezett és olyanná tett bennünket is, amilyen a világ volt körülöttünk.

Tudom, hogy mit gondolt. Azt, hogy ez a nép még nem érett meg a leírásra. Ez az ország nincs kész, és a nyelv, amellyel le lehetne írni, az sincs kész. Semmi sincs készen. Még minden munka alatt van. Nincs kész a táj, elkészületlenek a völgyek, a folyómedrek, a hegytetők. Még mindent át kell alakítani, megszervezni, kitalálni, felépíteni. A folyók összevissza folynak, előntik a falvakat, a városokat, bűzlő mocsárral terítik be az Alföldet. Ha alacsony a víz, hajózni nem lehet a zátonyok miatt, ha meg árvíz van, megfullad a fél ország. Az Alföld túl lapos, tájképfestészetre alkalmatlan. De a hegyekben sincs túl sok köszönet. Ott vannak, ahol nem kellene lenniük. Az ország földrajza rosszul van elosztva: vagy síkság van, és sehol még egy domb se, vagy csak hegy egymás hegyén-hátán, anélkül, hogy egyetlen termékeny völgy, művelésre alkalmas fennsík megszakítaná. Ahol síkság kéne, ott hegy van, és fordítva. Szépségük olykor megejtő, feleslegességük azonban bosszantó. Ahol kéne hogy legyen a tetjükön valami, nincs semmi rajtuk. Legalább egy rom, de nincs az se. Ahol meg jó lenne egy kis szabad hely, ott minden tele van rommal. Ebben az országban minden épület viharos gyorsasággal rommá változik: mintha eredetileg is romnak épült volna. Ausztria angolkertje, műromokkal a zegzugos sétány végén, ez Magyarország. Buda: rom. Esztergom: rom. Vác: rom. Eger: rom. Még nem jött el az idő, hogy valami véglegeset lehessen mondani: nincs mivel mondani, és nincs miről. Ez az egész csak kapkodás, felkészületlen és átgondolatlan hebehurgyaság. És nincs még készen a kertfal sem egészen, a vihar kicsavart két tulipánfát, a helyükön most bántó üresség tátong a kertben; én meg ugye rosszkedvű vagyok és sápadt, ha szólok valamit, abban sincs köszönet. Veszekszem, zsémbelek, kiabálok a gyerekekkel. Nem olvasok, nem rajzolok, a megkezdett csipkeverények összegubancolódba hevernek a szekrény mélyén. Megromlott a tavalyi baracklevár, kilencből hét disznó megdöglött vízkórságban, tavasszal elfagyott a szőlő, s most alig mutatkozik valami termés. Semmi sincs készen, semmi sincs abban az állapotban, hogy érdemes lenne leírni. Előbb készüljünk el a nyelvvel, amellyel el akarjuk beszélni a dolgokat, aztán tegyük a dolgokat elbeszélésre alkalmassá, és majd akkor, nagy sokára, neki lehet látni a munkának. Amíg nincs kész a magyar nyelv, egyetlen lépést sem lehet tenni. Ó, hányszor hallgattam végig ezt a fájdalmasan önkínzó gondolatmenetet, amely körkörös érvelésével egyre jobban szorította és fojtogatta az elméjét! Mindvégig az az érzés kínozta, hogy mindaz, amit a nyelvben hiánynak, fogyatkozásnak, alulfejlettségnek lát, egy mélyen titkolt belső sebet szimbolizál: azt a 2387, börtönben töltött napot, amikor minden összetört benne, amit ifjúkorában álmódott. Szabadulása után bosszúra nem is gondolhatott: ha a vágját nem is, de a megtételéhez szükséges bátorságot és képzelőerőt szétmorzsolta benne a fogság. Így egyetlen bosszúja maradt: elvenni a nyelvet azoktól, akik fölébe hatalmasodtak, akik a szabadságát, a javait, a testét

elvehették tőle; elvenni a nyelvüket, és ott hagyni őket hebegő barbárokként bárdolatlanságuk mocsarában. Elvenni tőlük valami olyasmit, amiről nem is gondolták volna, hogy fegyverré válhat. Elvenni tőlük a nyelvet, amelyen beszélnek, átalakítani, kicserélni és leírni őket vele. Leírni a gyávaságukat, a műveletlenségüket, leírni az arcuk színét, reszkető kezüket, elakadó lélegzetüket, krakógó hangjukat, zavartan ugráló disznószemük tompa kis fényét.

Prikopil Anteus bár mindenkiel levelezésben állt, aki az országban szellemi tekintélynek számított, és minden levelében hosszasan beszámolt gigászi elképzeléseiről, a megvalósulásból soha nem látott még senki egyetlen sort sem. Mindenkinek részletesen elmesélte a tervét: az egész Magyarország leírását tervezi, minden egyes faluét, minden egyes udvarházét, hegyét, patakét, dűlőútét, várromét, s az egészhez történeti helynévtárat és részletes kartográfiai mellékletet csatol, de ha szükséges, növénytani és állattani vagy heraldikai pótköteteket is; a vállalkozás azonban hallatlanul pénz- és időigényes. Ideje még csak-csak lenne, de pénze az egyáltalán nincs, egyetlen földi vagyona egy utazókocsi, amelyet az apjától örökölt, aki valami adósság fejében szerezte Érsekújváron. A helyváltoztatás tehát meg van oldva. A lovacskának az abrak azonban drága, és mégsem hajthatja egész álló nap, pihenés is kell annak a szegény állatnak. Na jó, a ló, az csak ló, de az ember mégsem lakhat istállóban! Vagy ha lakhat is, a nagy mű istállósalmán heverve sosem készülne el. Neki az is megfelel, ha a hatalmas vállalkozása minden napján vendégül látják valahol azon a tájon, amelynek leírásán éppen dolgozik. Ha enni-inni kap, meg egy kis pénzecskét tollra-papírra, akkor a munkának semmi akadálya nem lesz; ráadásul mindenki, aki vendégül látja, belekerül a könyvbe. Így, ahogy mondja, bele egyenesen a könyvbe. Leírja a házat, a kertjét, a szobáját, iaafia-borját, a nagymama komódját, a családi címet, amit csak a vendéglátó akar. Minden leírható, ergo mindent le is tud írni.

Noha a vállalkozás ordító szélhámoságnak tűnt, mégis akadtak olyanok, akik komolyan vették Anteust, így a terve legalábbis felerészben sikerült; s akiknek eredményesen a bizalmába férközött, azokat hamar az ujja köré csavarta. Egy biztos: jó emberismerőnek bizonyult. Egy-két év alatt már elég sokan voltak, akit jó hírért kezdték kelteni, így az ajánlkozásának egyre kevesebben mondtak nemet. Ismert és népszerű embernek számított, aki nagy művön dolgozik, érdemes tehát a támogatásra. A hercegeésektől is volt ajánlólevele, és főúri családok adományával büszkélkedett. A helyzet már-már úgy nézett ki, hogy még Ferenc kellett volna megtiszteltetve érezze magát, hogy Anteus egyáltalán szóba áll vele. Egyszóval minden olyan tulajdonságot megtestesített, amelyet Ferenc megvetett: szolgalelkű és törleszkedő volt, gátlástalanul önző és megingathatatlanul beképzelt. Ez azonban mind eltörpült ahhoz a végső és legvalóságosabb okhoz képest, amely miatt Ferenc tényleg el akarta kerülni a találkozást: a megalázó szegénységünk, amely mindnyájunkat egyre elviselhetetlenebbül fojtogatott.

Mert Széphalmon rosszul mentek a dolgok; katasztrófáisan rosszul. A házat és a birtokot, amelyért az uram oly sokat küzdött, szellemi és emberi önbecsülésének alapját, amelyet önző és bosszúálló öccsével harcolva kellett kikönyörögnie anyósomtól a börtönének után, most elvitték a hitelezők. Majd azt is elmondom, mert hosszú és fájdalmas története van, hogy hogyan jutott hozzá, de előbb azzal kezdem, hogyan vesztettük el. A történet vége ez: bérlőként tengődünk saját birtokunkon. A húsz éve húzódo pereskedés, melyet az öcsémmel, Török Józseffel, a gyerekkoromban drága és imádott, de mostanra ellenséggé vált Pepivel folytatott, s amely a kezdetekkor egyértelműen nye-

résre állt, végül minden vagyonunkat felemészttette, és teljes kudarccal fenyegetett: már csak a királyi tábla döntése volt hátra, amit 1831 márciusára tűztek ki. Bár a jogos elégtétel érzésén túl sokat már a per megnyerése sem változtat. A tisztas vagyonról szőtt álmok végérvényesen megsemmisültek, s lassan már a pusztas életben maradás is kétségessé vált.

Pepivel jó barátságban voltak még a múlt században, mielőtt Ferencet börtönbe vitték volna. Olyanok voltak, mint a testvérek, már ha mondtam ezzel valamit egyáltalán azon túl, amit általában mondani szoktak. Sok tekintetben valóban olyanok voltak, mint a testvérek, de legesleginkább abban, hogy végül, ahogy Káin és Ábel, halálosan és engesztelhetetlenül összevesztek. Én még kislány voltam, amikor Ferenc néha egész heteket töltött nálunk, és naphosszat csatangoltak Pepivel Kassán, Miskolcon, amerre csak érték. Csapták a szelet a lányoknak, vendégeskedtek, néha vadászgattak is, bár Ferenc már akkor is idegenkedett a vérontástól és a fegyverektől. De miután kijött a börtönből, és megkérte a kezem, s hogy apám meghalt, minden megváltozott. Pepi egész egyszerűen megtagadta, hogy átadja az apai örökrészem, a birtok, szőlő, a legelők, a malom és a kocsmatartás egyharmadát, amely a széphalmi ingatlannal együtt tisztességes évi jövedelmet és megélhetést biztosított volna. Kerek percc nemet mondott, ráncsapta az ajtót. A helyzet persze egyértelmű volt és világos: az örökségemet ki kell adni. Ebben nemcsak a hétköznapi igazságérzet, a józan ész, hanem minden jogtudó ember is egyetértett. Semmiféle ok nem állt fönn, melynek alapján engem ki lehetett volna tagadni az atyai örökségből, az örökség tehát járt nekem. És járt az eddig elmaradt haszon kamatostul, és ez minden évvel, ameddig Pepi húzta-halasztotta a halaszthatatlant, egyre csak növekedett. Dühöngtem, könnyögtem, fenyegetőztem, átkozódtam, nem használt. Pepiben valami végérvényesen megváltozott. Valami, ami kezdetektől benne volt, de láthatóvá csak akkor vált, amikor támadásba lendült, mint amikor a párdúc kilép a sötétből.

Ferenc magabiztosan és gyanútlanul vágott neki a pernek: a törvény egyértelműen a mi oldalunkon állt, s mindenki arra számított, hogy amint határozott ellenállást tapasztal, Pepi maga fogja felajánlani a megegyezést, és feladja az értelmetlen küzdelmet. Akadémikuskodó, nagyvérű ember, aki azt képzei, hogy minden jár neki, mindent megszerezhet, és semmi nem állhat ellen az akarátának, se a király, se a törvény, se a jog, se vérségi kapcsolat. Könyörületet nem ismerő, erőszakos és kegyetlen, ráadásul engesztelhetetlen és ádáz gyűlöletet érez minden iránt, amit az apánk valaha is tett, alkotott, szeretett vagy nagyra becsült – márpedig apám a legnagyobbra fiatal éveinek pártfogoltját, tanítványát és barátját, Kazinczy Ferencet becsülte. Sokkal többre, mint a saját édesfiát, akitől kezdettől fogva valami megmagyarázhatatlan és fájdalmas evidenciával idegenkedett. Az öcsém gyűlölete és dühe a féltékeny fiú csalódottságából és keserűségéből ágazott és terebélyesedett szét, s végül egész jellemét és emberségét átszötte és szétroppantotta, mint valami elpusztíthatatlan parazita a jóhiszemű gazdálényt. Gyűlölte apánkat, amiért nem rá, a szálfatermetű, zengő hangú, híres kardvívóra, a fáradhatatlan vadászra, birtokszerző gazdára árasztotta atyai szeretetét, hanem az én cingár, nincstelen, izgága, széltoló uramra, aki csak egy protestáns köznemes, egy nyikhaj firkász volt a szemében.

Viszonzásképp azért, amiért az apja arcán mindig megjelent az utálkozó fintor, ahányszor csak ránézett, Pepi mindent megvetett, amit apánk figyelmével vagy szeretetével kitüntetett. Gyűlölte a kísérleteit, amellyel az anyag és a teremtés titkába próbált belesni; gyermekg kíváncsiságát, amellyel a pillangók röptét, a bimbók kibomlását, a

parasztlányok járását figyelte; gyűlölte az alkimista kéziratokat, amelyekre az ősi vagyon jó része elment; gyűlölte a rózsakereszteseket, akik német és lengyel földről zárandokoltak a kastélyunkba, és hónapokig görnyedtek a párolgó és gőzölgő edények fölött, s éjszakánként kiabálva vitatkoztak a *mercurius*ról, *sulphur*ról, *nigredó*ról és hasonló zagyvaságokról. Gyűlölte a miskolci szabadkőműves páholyt, ahol egymás hegyén-hátán megfordult polgár, kereskedő, herceg és zsidó, elszegényedett lengyel nemes és osztrák főrend, kiugrott kispap és muzulmán utazó. Gyűlölte Christian Rosenkreutz történetét, s végigszaladt a hátán a hideg, ha eszébe jutott, hányszor kellett gyerekkorában végighallgatnia a lidérces kalandot az ismeretlen király ismeretlen menyegzőjére invitáló meghívásról, amit én olvastam fel esténként apámnak azon a zengzetes, régi német nyelven, amely azóta is oly kedves a fülemnek. Pepi elviselhetetlennek találta, ha az össze nem illő dolgok összekeverednek. Megvan mindennek a helye: a vagyon a férfinál, a kamrakulcs a nőnél, igazság Istennél, hatalom a királynál. A köztem és Ferenc közötti házasságban márpedig igencsak különmű dolgok keveredtek: a protestáns kishemes a katolikus grófkisasszonnyal, a nincstelen a gazdaggal, az öreg a fiatalal, a rovott múltú egykori halálra ítélt államfogoly a makulátlan hírnevű ártatlansággal egyesült ebben a bosszantóan inkongruens *conjunctió*ban. Ha már szétválasztani nem tudott minket, ha már az apai szeretetben visszamenőleg nem melengethette meg vacogó lelkét, legalább elrontotta, amit még tudott, amit még lehetett. A szegény, rossz fiú.

Számunkra nyilvánvaló volt, hogy az egész nem más és nem több, mint bosszú: Pepi abban leli örömét, ha azt látja, hogy szenvedünk, nélkülözünk, kétségek közt vergődünk, ha azt látja, hogy a nyugalmunk és a lelkünk békéje, a jó álmunk és az arcunk mosolya odavész. Gonoszság volt ez, mi más: hitványság és gonoszság, de csak addig tart, ameddig nem szembesül azzal, hogy lelepleződött. Ideig-óráig, ilyen-amolyan ürüggyel megkísérelheti jogosnak feltüntetni a lépéseit, de eljön az az idő, amikor pórén kell ott állnia a derék Pepinek, így okoskodtunk. Márpedig ezt a szegényt nem tudná elviselni: a látszatok rengetegéből, amellyel elleplezi valódi lényét, legkedvesebb látszata az igazságos, megfontolt és bölcs patriarcháé. A hűg örökségének ellopása pedig nem tartozik a patriarchai erények körébe. Egy pernek már az előszele elegendő lesz ahhoz, hogy önként meghátráljon, hiszen maga sem gondolhatja komolyan, még a legelvadultabb indulattal sem, hogy a győzelem akár legcsekélyebb esélyével vágthat bele a tényleges küzdelembe. Alighanem hamarosan meghátrál, és maga keresi a megegyezést – ebben biztosak voltunk. Mégsem így történt. Ez sem így történt.

Nyilvánvaló volt, hogy azon túl, amit a gyűlölet és a féltékenység súg neki, az öcsém mire játszik: meg van róla győződve, hogy Ferenc és én mindketten fellegekben járó, bosszantó fantaszták vagyunk. Én franciául és németül csacsogok, olaszul és angolul olvasok, de a fakanálhoz, kamrához, disznókereskedőkkel való perlekedéshez, tolvaj cseléd megbüntetéséhez egy cseppet sem konyítok. Képes vagyok összetákolni egy latin hexametert, de egy kocsmáéves jövedelmét, belekalkulálva az adót, a várható termést, a pénzromlást és a kamatot, soha nem lennék képes kiszámítani. Megfestem az alkonyi Zemplént az asztagot rakó béresekkal, és közben nem veszem észre, hogy a fele szénát ellopják. Fene nagyra vagyok a fennkölt elveimmel a gyereknevelésről, az emberi szabadságról, a jobbagység megszüntetéséről, az egyenlőségről, a nők jogairól, a rabszolgaságról, a természet rendjéről és az összes többi hülyeségről, amit az elmúlt évszázad összezagvált, de képtelen vagyok egy valamirevaló férjet fogni magamnak. Ó, hányszor hallottam tőle ezeket a fröcsögő, elkeseredett vádakat, amelyekben – mi tagadás – oly sok fájó igazság volt.

Hírnév? Irodalom? Marhaság. Ferenc börtönviselt ember, akit a saját családja is szégyell, mondta ő. Hiába írja tele levelekkel a Császári Postaszolgálatot, hogy jószerivel egymaga mozgásban tartja az összes postalovat az országban, ez a *valóság*on semmit sem változtat. A *valóság*: ez volt a mi Pepink kedvenc szava. Amikor kimondta, frissen szántott föld, füstölt angolna és némi puskapor illatát érezte. Úgy mondta ki, hogy szinte kiesett a száján. Olyan volt számára ez a szó, mint egy tökéletesen tisztára pucolt ablak, amelyen keresztül kitekint a frissen szántott földekre. Ilyenkor szeretett megfogdosni valami vaskosan kézzelfogható tárgyat. Megragadta az asztal lapját, és megemelte. Valóság. Megtapogatta a kőfalat. Valóság. Vadászpuskájának tusát. Valóság. Jobb kezével a bal vállára csapott. Nadrágzsebébe nyúlt, és megragadta a tökét. Valóság, valóság, valóság. Durva, erős, kézzelfogható. Ez az, amit Ferenc és te soha nem fogtok megérteni: amit ti szerettek, az megfoghatatlan, szagtalan, értelmetlen és üres valami: a szó. A francia szó, a német szó, a latin szó, a görög szó, de főleg és leginkább az íróasztalnál tákolt újfajta magyar szó, az értelmetlen, a felesleges, a dühítően nevetséges szó!

Pepi számára csak az a szó ért valamit, amellyel közvetlenül rá lehetett mutatni valamire. A *dísznő* vagy az *arany*. A szavak egyéb használatát feleslegesnek tartotta, főleg a költött történeteket és a verseket. Hát milyen szó az olyan, amely mögött semmi *valóság* sincs? Ha akarom, ezt jelenti, ha akarom, azt. Mondhatom így is, mondhatom úgy is. Erre meg arra, mint a fing a szélben. Az a tengernyi szó, amelyet az a hibbant Ferenc naponta százszámra vet papírra, mintha ezzel a világ menetén bármit is változtatna. Márpedig a világ menete, az valóság. Megtapogatta a lova izmos tomporát. A világ menete, az a valami. A szó, az csak szó. Egyik csak olyan, mint a másik, felcserélhető, behelyettesíthető. A Nap egy virág. A virág egy Nap. Hát mi ez a hülyeség? Mint a kártyajáték, makk ászra pikk ász – bár annak legalább annyi köze van a valósághoz, amennyiben pénzre váltható. Amit én meg Ferenc lefetyelünk, üres beszéd csak, halott írás, amely csak néhány holdkórost érdekel, akik ugyanolyan ágrólszakadtak és életképtelenek, mint a mesterük. Nem értünk a joghoz, nem értünk a pereskedéshez, a váltóhoz, a kamathoz, a kölcsönhöz; ha át is adná nekem az örökségem, annak néhány év alatt nyilván a nyakára hágnánk az urammal. Mert nem tudjuk fialtatni, mert nem azon jár a fejünk, amin kellene, mert a valósághoz semmi közünk nincs. Márpedig az örökség nem játék. Az nem szó, hanem valóság. Nem való tehát Kazinczy Ferenc kezébe. Még hogy az ősi házat, földeket, falvakat bepiszkítsa egy ilyen *emember*!

Az *emember*: ez volt az a szó, amelyen Pepi órákon át tudott derülni. Egyetlen másik szó sem tudta számára frappánsabban kifejezni mindazt az idegenkedést, amit az irodalom iránti rajongásunkkal kapcsolatban érzett. Ez a szó fejezte ki számára ennek az egész gyűlöletes, kártékony, élösködő, beképzelt, hányaveti és ostoba létmódnak a leglényegét – mindent, ami a *valósággal* ellentétes. Az *emember* az uram egyik kedvenc találmánya volt, bár nem ez töltötte el a legnagyobb büszkeséggel. Azt az embert jelölte ez a szó, aki képes volt önmagát többé tenni, mint születési adottságainak és társadalmi helyzetének összessége: az emember az, aki saját hajánál fogva rángatja ki magát abból a mocsárból, amelybe mindannyian eleve beleszületünk. Az emember a kultúrember, a művelt ember, a nyugati ember, az emember Odüsszeusz és Faust és Don Giovanni. Az emember a reduplikált ember, aki megkettőzte önmagát, aki mindent megtett, hogy jobbá és többé legyen – emember a szabadkőműves, az adeptus, emember a művész, emember a filozófus, a tudós, a költő. Az emember a szabad ember. Az emember lényege, hogy nem a születés és a vérségi előjog teszi, sőt, csak olyasmikből állhat össze, amelyek a születéssel nem járnak együtt. Születni lehet a vagonba, a címbe, a fajba, a nyelvbe, tájba: az emember ott kezdődik, ahol ezek véget érnek. Ememberré

nem tesz a hivatali előmenetel, a politikai státusz, az emember rangját nem lehet pénzzel megvásárolni. Ememberré kizárólag a többi emember szemében válhat valaki. Felismerik és megnevezik egymást. Az ememberséghez elengedhetetlen, hogy az ember kilépjen abból, amibe beleszületett. Az emember, mielőtt önmagává válna, kilép mindabból, amibe beleszületett, és vándorútra indul, ahol megismeri az idegent. Idegen szokásokat vesz föl, idegen nyelveket tanul meg, idegen ételeket eszik, és idegen égbolt alatt hajtja álomra a fejét. Kizárólag így válhat szabaddá: ha levetette a születés, a nyelv és a vér béklyóit. Aki azzá válik, aminek születik, az pusztán csak ember marad: lehet jó ember, derék ember, becsületes ember, még boldog ember is, de kizárt, hogy emember váljon belőle. Aki úgy viselkedik, ahogy azt elvárják tőle a családban, osztályban, kasztban, amelybe beleszületett, nem emember, és nem emember az sem, aki nem jelleme csodálatosan véletlenszerű egyszerűségéből vezeti le a cselekedeteit, hanem isteni parancsra, eleve elrendelésre, sorsra, családra, nemzetre, hazára mutogat. Az ememberséghez emberfeletti erőfeszítés szükséges, ezért a megkettőzés.

És ez volt az a pont, ahonnan Ferencnek mégiscsak kifogásai akadtak saját teremtményével szemben: az *emember* számos ponton ellentmondani látszott az egyenlőség és a testvériség eszméinek. Bármilyen csábító is, hogy önmagát és a hozzá hasonlókat megkülönböztesse az emberiség többi részétől, bármilyen mámorító is a lehetőség, hogy egy külön szó fénykörébe vonja magát a szívének kedves társaival együtt, ez a különbségtétel mégiscsak azzal jár, hogy egyeseket alávalóbbnak, másokat pedig kiválóbbnak nevez. Akik e szó fénykörén kívül maradnak, lassan dühösek lesznek ott a sötétben, és végső soron igazuk lesz, amikor magát a fényt akarják majd elpusztítani. Ez pedig járhatatlan út. Úgyhogy az emembert megtartotta afféle házi használatra, amit csak hozzáértők jelenlétében, laboratóriumi körülmények között szabad elővenni és nézegetni, mint egy különlegesen szép, de halálos mérgű kigyót.

Török Pepi persze nem ilyen magasröptű szempontból szemlélte ezt a szót sem, hasonlóan a többihez, amelyek Ferenc műhelyéből kerültek ki. A szó egyenesen a nevetőizmainak támadt, és röhögésre ingerelte. Közben képzeletében botladozó, pálcikalábon tántorgó, cingár emberkéké képe jelent meg, akik vakon egymásnak ütköznek és hasra esnek. Számára az ememberrel kapcsolatos érzései azt bizonyították, hogy helyesen, erkölcsösen, őseihez méltóan s a tőle függő emberek, a birtokához tartozó jobbágyok és bérlők iránti felelősséggel eltelve jár el akkor, amikor nem engedi nekünk, hogy elherdáljuk és tönkretegyük azt, amiért a szendrői Török grófok, akik sorából alispánok és táblabírók kerültek ki, évszázadokig küzdöttek. Megmakacsolta tehát magát, és hátát az ősi jussnak vetve, belevetette magát a perbe.

A per húsz éven át húzódott, és hiába járt Ferenc a bíróságok és ügyvédek nyakára, hiába fúrta bele magát a jogértelmezés rejtelmeibe, az ellenfél mindig megtalálta a módját, hogy halogatással, vesztegetéssel, rágalmozással és ellenkeresetekkel a végtelenségig nyújtsa az ügyet. Tudta a titkot, amit Ferenc nem mert elhinni: hogy mindig annak van igazsága, aki többet fizet. Ferenc dühöngött, csapkodott és értetlenkedett: az avatag, feudális jogrendszer hibáztatta, az értelmetlen törvényeket, a begyöpösödött táblabírákat, az írástudatlan és gondolkodásképtelen ügyvédeket, akik csak családi kapcsolatainknak köszönheték stallumukat. Maga vette kezébe az ügyeket, rafinált jogértelmezésekkel rukkolt elő, vaskos beadványokat fogalmazott ördögi okossággal: mindhiába. Pepi mindig időben érkezett oda, ahová épp kellett, és mindig pontosan tudta azt az összeget, amitől a legördögibb logikájú jogi érvelés is értelmetlen mondatok hézagos szövedékévé lazult. Ferenc nem hitt a szemének. Képtelen volt elfogadni, hogy

ez megtörténhet. Újabb, még szikrázóbb logikájú beadványt fogalmazott, és ügyvédet váltott. Újra és újra nekirohant a falnak, fáradhatatlanul, töretlen harci kedvvel, igazán biztos tudatában. Én meg mit tehettem volna: biztattam. Az ördög tudja, hogy miben reménykedtem: talán még hittem valami olyasmiben, hogy *igazság*. De talán már csak végtelenül fáradt voltam.

Mindeközben ráadásul élni is kellett volna valamiből: a széphalmi birtoka, amelyet az uram az anyjától örökölt, keveset jövedelmezett, s a hozzá nem értésünk és a váratlan csapások miatt az a kevés is egyre kevesebb lett. Az öcsémnek természetesen igaza volt: alig konyítottunk valamit a gazdálkodáshoz, és a perköltségek is magasra rúgtak. Kénytelenek voltunk kölcsönökhöz folyamodni. A hitelezők eleinte szívesen adtak, hiszen volt mire. Maga a széphalmi birtok is kellő fedezetet nyújtott, de amikor ez megtelt jelzáloggal, még mindig lehetett hitel kapni – igaz, magasabb kamatra – a majdan birtokolni remélt ingatlanokra, amelyek egyelőre a perünk tárgyát képezték. Adtak erre is. Aztán az évek során a kamatok egyre magasabbra hágtak. A pénz évről évre romlott, a költségek emelkedtek. Már a kamatok megfizetésére kellett kölcsönkérni. A helyzet kilátástalanná kezdett válni. Egyetlen esélyünk maradt: a királyi tábla döntése. Ha a bíró a javunkra dönt, a megnyert örökrészből még épp ki lehet fizetni a hitelezőket, talán a széphalmi házat is meg lehet váltani; legalább nem csak adósságokat hagyunk a gyermekeinkre. Bár igazából már mindegy volt. A növekvő aggodalomban, egyre boldogtalanabban töltött húsz évet nem adhattuk vissza magunknak: sem mi, sem a gyerekek nem leszünk már boldogabbak.

(Folytatása következik.)

Dávidházi Péter

EGY UTALÁSNYI KULTURÁLIS EMLÉKEZET (I)

The Waste Land, Ezékiel és a magyar fordítások

Amióta 1922-ben megjelent, T. S. Eliot *THE WASTE LAND* című költeménye szenvedélyes vitákat keltett, de leghuzamosabban utalásai szövevényével foglalkoztatta kritikusait. Irodalomtudósok nemzedékei igyekeztek azonosítani egy-egy utalás forrását, köztük a csontok völgyének borzongató látomását EZÉKIEL 37,1–14-ben. Azonban bármennyire hasznosnak ígérkezett a költemény motívumait visszavezetni (feltételezhető) közvetlen előzményükre vagy (feltételezhető) végső eredetükre, ez a törekvés egyrészt nem vetett eléggé számot a hatáskutatás lappangó elméleti problémáival, főként a korábbi szövegek hatásába beleértett oksági kapcsolat bizonytalanságával, másrészt a forrásokra irányuló figyelem mind öncélúbbá vált, és egyre szűkebb korlátok közé szorította a híres mű megtárgyalását. Eliotnak a költeményhez csatolt jegyzetei olyan figyelmet kaptak, amelyet maga a költő is megsokallt, s 1956-ból visszatekintve már úgy látta, hogy a forrásnyomozókat elhibázott érdeklődés hajtotta, mert azt hitték, egy költeményt puszt-